

ИВАН ВАЗОВ - „ОПЪЛ ЧЕНЦИТЕ НА ШИПКА”

ОБРАЗЪТ НА БАЛКАНА - НА ГРАНИЦАТА МЕЖДУ МИТА И РЕАЛНОСТТА

В представата на българина Балканът никога не е бил само географско понятие. Битките, които средновековна България неведнъж печели в проходите му, убежището, което той дава на хайдушките чети по време на робството, както и фактът, че винаги е бил сериозно препятствие за враговете на българската земя, го превръщат в легенда. Като обект на определено митологическо мислене и възприемане, Балканът от векове се счита за символ на твърдост и мощ, за крепител на народния дух и закрилник в дни на бунтове, изпитания и войни. Освободителната Руско-турска война от 1877-1878 година също не подминава, а оставя своя героична следа в митологизирания вече от народните песни и предания образ на Балкана. Именно на един от неговите върхове - Шипка, се разиграва едно от най-решаващите и съдбоносни за свободата на България сражения, в което българските опълченци и руските воители завоюват победа над многократно превишаващата ги по численост вражеска армия.

В одата „Опълченците на Шипка” от Иван Вазов, прославяща това знаменателно за българската история събитие, Балканът се откроява на границата между мита и реалността, защото реалните исторически факти за пореден път добавят нови щрихи към ореола му на непристъпна твърдина. „Чутовният връх” Шипка митологически одухотворява художественото пространство на одата, свързва композиционно отделните части, има важно смислово-емоционално значение за нейното цялостно въздействие. Образът на Балкана се проявява в две основни превъплъщения: като реален, подпомагащ героичните усилия на опълченците боен терен, и като митологизиран образ-символ на България - оживяла легенда за непокорния дух на всички, които някога са бродили и загивали по тези места за нейната свобода. В лирическия увод и в същинската средишна част на одата лирическият говорител обогатява с все нови значения връзката между Балкана и опълченците, между висотата на планинския връх и нравствената извисеност на приелите саможертвата негови защитници. Митологично-реални са символните внушения за духовна устойчивост, изразени чрез твърдостта на скалите и непреклонността на героите. Духовно слети с Балкана, те завинаги ще се впишат в националната ни история и митология. В епилога на одата образът на Балкана е видян почти изцяло в светлината на мита като пазител на спомена за подвига на опълченците. Благодарение на неговата неизменна във времето съпричастност към стореното от тях, той ще остане във вечността. Лирическият увод в одата „Опълченците на Шипка” подготвя читателя да възприеме и оцени по достойнство героизма и саможертвата на българските опълченци, допринесли толкова много за свободата на България и за реабилитацията на българското име пред историята и пред света. Извоюваната от тях най-напред морална, а после и историческа победа над врага, дава категоричен отговор на всички чужди клевети и опити да бъде подронено националното самочувствие на българите с обвинението, че са получили едва ли не даром своята свобода. Във втората, антитезна част на увода, наситена с патоса на възторга и на утвърждаването, споменаването на Балкана насочва преживяването в нова, по-оптимистична и даже тържествуващо звучаща тоналност на стиха. Събитието, което по думите на лирическият говорител „и на клеветата строшава зъбът”, се разиграва не другаде, а на върха на планината. Поетичната характеристика на гордия старопланински масив ни отправя към света на митовете:

*защото там нейде, навръх планината,
що небето синьо крепи с рамената,
издига се някой див, чутовен връх,*

*покрит с бели кости и със кървав мъх,
на безсмъртен подвиг паметник огромен;*

Планината, която „крепи“ небето, напомня един от най-популярните древногръцки митове за титана Атлас, носещ на раменете си небесния свод. Паралелът с него, подсказан недвусмислено в цитираните стихове, внушава представата за титаничната мощ на Балкана, устремен към небето, към духовната извисеност на национално-българското самосъзнание. Един от неговите върхове все още пази страшните следи от кръвопролитно сражение, споменът за което се превръща в „легенда“, възвеличаваща българския народ. Тя е достойна да съперничи на една от най-славните битки в античната история - отбраната на Термопили - отдавна превърнала се в мит и в повод за възхищение. Българската история също има правото да се гордее с подобно име „ново, голямо, антично“, а Балканът с връх Шипка заема нови позиции в националната ни митология.

В същинската част на одата образът на Балкана играе изключително важна роля за цялостното идейно-образно изграждане на творбата. В реален пространствен план той присъства във всеки момент от ожесточената битка - с отбранявания от опълченци и руси проход, с „горските долини“, които „трепетно повтарят на боя ревът“, с „урвата дива“, със „страшния рът“ и най-вече със самия връх Шипка, отчаяно защитаван като последна твърдина на българското. Битката е решителна. Победата е близо, но и свободата. Образът на Балкана се разгръща в тези конкретни пространствени значения с национално-патриотични стойности, които допринасят до голяма степен за обвързването и поляризирането на двете воюващи сили, мотивирани от коренно противоположни стимули. На ордите на Сюлейман паша принадлежи „урвата дива“, а на опълченците - върхът, отговарящ на духовната им извисеност и на съзнанието, че воюват за свободата на отечеството си. Противопоставянията: високо-ниско, патриотизъм-фанатизъм, смелост-страх, намират художествено потвърждение в постепенното образно сливане на опълченците с върха и с канарите на Балкана. Той им дава усещането за сигурност, за подкрепа и сила, идваща от съприкосновението с родната земя, в което и камъните помагат в часове на изпитание. Метонимията: „Върхът отговори с други вик: ура!“, внушава поетичната идея за духовното сливане на опълченците с мощта на Балкана като символ на националната непреклонност и героизъм, проявени в името на свободата. Нравствената извисеност на доброволно приелите саможертвата си защитници съответства на висотата на върха, на който се намират и в пряк, и в преносен смисъл. Това ги разграничава и противопоставя на слепия фанатизъм на подчиняващите се единствено на заповедите на Сюлейман паша вражески орди, тръгващи в поредната си атака с „викове сърдити“:

*И ордите тръгват с викове сърдити,
и „аллах“ гръмовно въздуха разпра.*

Върхът отговори с други вик: ура!

И още на едно място в същинската част на одата лирическият говорител акцентира на висотата на планинския връх, хармонираща с високото съзнание на опълченците за дълг и отговорност пред народ и родина. След драматичните дни на отчаяна съпротива срещу многохилядния враг, без надежда за помощ и подкрепления и след окрилящите ги думи на генерал Столетов, те стигат до най-трудното, но и най-благородно решение в своя живот. Пред тях вече стои задачата не само да проявяват смелост и издръжливост в неравния бой, но и да се обрекват на доброволна смърт, изключвайки всяка мисъл за отстъпление. Зад тях незримо присъства персонифицираният от легендите образ на Балкана като символ на непреклонност. Отговорността на опълченците пред цяла България е голяма. Героизмът на саможертвата им се изравнява по нравствена висота с Шипка - величествения, горд връх на Балкана:

„ България цяла сега нази гледа,

*тоя връх висок е: тя ще ни съзре,
ако би бегали: да мрем по-добре!"*

В следващите стихове на одата духовното богатство на тази тяхна неразривна връзка с родната земя и с Балкана се обогатява от образните и емоционални сравнения: „героите наши, кат скали твърди“, „всяко дърво меч е, всякой камък бомба“, „вълните намират канари тогаз“. Устойчивостта на опълченците се слива с конкретната образност на планината-с върха, скалите, камъните и дърветата, превърнали се в техни последни оръжия. Органично слети с Балкана, те продължават до последния миг своята съпротива, граничеща с жертвоприношение. След всичко, което се случва на тоз „славен рът“, след песните, с които защитниците се хвърлят в „жестоката сеч“, върхът съвсем закономерно се приема вече като свещено за България място, като „заветният хълм“, който винаги ще се помни и тачи. Победата настъпва в най-критичния миг с идващите подкрепления, но далеч преди него, с решението си да се пожертват до последния човек за свободата на родината си, опълченците постигат своята най-ценна, морална победа над врага. Във финалното четиристишие на одата образът на Балкана от реален съучастник и реална опора на опълченците в ожесточената им битка на живот и смърт отново е митологизиран. Поетически извисен, той се превръща в нова легенда и предание за героизма на опълченците:

*И днес йощ Балканът, щом буря зафаща,
спомня тоз ден бурен, шуми и препраща,
славата му дивна като някой ек,
от урва на урва и от век на век!*

Както в безсмъртния стих на Ботев: „Балканът пее хайдушка песен“, така и тук, в епилога на одата „Опълченците на Шипка“, образът на тази често наричана „най-българска планина“ е отново одухотворен и интерпретиран митологично. На Балкана се възлага мисията да съхрани за вечността спомена за безсмъртния подвиг на опълченците, а с него да пребъде и името на България.